

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך לח, תשמ"ז

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

בשולי ה"נוספות על ההתעלפות וההתעטפות"

"לשוננו לעם", לז, קונטרס ח (שסח)

מר דן בקר — בבקיות המעוררת קנאה בחיבוריהם של חכמי לשון המקרא ובפרשניו מימי הביניים — נחלץ ביגיעה שקדנית להשלים את החסר, לדעתו, במאמרי "פיצד התעלפון קדמונינו" (ראה "לשוננו לעם", לז, קונטרס א [שסא], מרחשון התשמ"ו). בטרם אדון אם מאמרי נזקק להשלמה זו, אזכיר, פי פותרת המשנה שלו היא: "עיונים בדרכי המטאפורה המקראית"; משתמעת מכך הצבעה על תהליך יציאתו של המבע הלשוני מפשרו, והתהוותו של המעתק המושאל. כדי להוסיף הבהרה לנאמר במאמרי, אשתמש בדוגמה הבאה: הצירופים המקראיים "צאת השמש" ו"בוא השמש" הם בבחינת "צילום המצב" עד שנת 1543 למנינם, היא שנת פרסום התורה הקליוצנטרית של קופרניקוס; מפאן ואילך המבעים האלה נותקו בכל הלשונות ממקורם המשמעי והפכו למטאפורות. ולא עוד אלא דרכם ניבטים מחזות קדומים של אמונות ודעות, וגם שברי מיתוסים המקשטים את הלשון ומזינים את הדמיון הפואטי דוגמת "שמש בגבעון דום" (יה' י, יב) או "והוא (השמש) כחתן יוצא מחפתו" (תה' יט, ז).

במאמרי על התעלפות קדמונינו ניסינו לענות על השאלה, כיצד ניתוספה המשמעות של "חלש" על המשמעות הראשונה של "כסה" לשני הפעלים המקראיים המקבילים "עטף" ו"עלף", עד הגיעם בגלגולם הסמאנטי להתעלפות זו שבמשווא ימינו. לפי השערת, התעלפות או התעטפות הנפש מקורה באמונה הקדם-מקראית על התפסות הנפש במאבקה נגד הסכנה של "יציאת הנפש", וכאשר "יציאת הנפש" נמנעת, מתרחשת "שיבת הנפש" לאיתנה.

ד' בקר אינו חולק על דבריי, אך טוען, כי "אין חדש תחת השמש" כלומר, זכות הבכורה, שמעולם לא תבעתי, שייכת לאותם שנים-עשר חכמי לשון המקרא של ימי הביניים, שאת פירושיהם השונים לתיבת "עטף" הוא מביא. בכל הפירושים, שהוא מביא, אין הקבלה ל"עלף" חוץ מן הפירוש — אמנם הלא מוסבר — של תלמידי מנחם בן סרוק. נוסף על כך מוצא ד' בקר בחיבוריהם הנ"ל שלוש מטאפורות בנושא "עטף", להגידך, כי התאוריה, שאני מציע, "איננה ראשונה ויחידה". בעקבות זאת נשאלת השאלה, מאימתי כל פירוש, אפילו המאולץ ביותר, המוציא את המלה המתפרשת מפשרה, הוא מטאפורה. מה גם, ששום פירוש משלושת הפירושים המכונים בפ"ד בקר מטאפורות אינו מכסה את כל השדה הסמאנטי של הפועל "עטף", שכן לא ניתן להחילם על "עטף" שבפתוב "ובהעטיפ הצאן... והיה העטופים ללבן" (בר' ל, מב). הרי (א) הצאן אינם מתעטפים בשעת מצוקה ותפילה "קצתו בקצתו" כדרכם של בני אדם, לפי פירושו של רד"ק; (ב) הם גם לא מתהפכים בכאבם ומתפסים באדמה, לפי פירושו של תנחום

הירושלמי; (ג) גם בינתם אינה מתפסה ומסתתרת בעת חילשה, כדברי פעלי המילונים הערביים. הַי אומר, שעל ידי שילובם הסמאנטי של "עטף" עם "חלש" עדיין הפירושים האלה אינם הופכים למטאפורות. סביר אפוא להניח, כי לו גם היו בהישג ידי החיבורים שמונה ד' בקר, מהם, החשובים כשלעצמם בשל מחפריהם, שמבארם אנו שותים עד היום, לא הייתי אמנם מתפתה להסתייע בהם, וזאת מפאת תרומתם המזערה ביותר לנושא מאמרי.

מתשובות המזפירות המדעית

בוטנים ואגוזי-אדמה

ש א ל ה : מקורות רשמיים רבים נמנעים מלהשתמש בשם **בוטנים** ומעדיפים לכנות את פרי האדמה, המופר בשם הזה, **אגוזי-אדמה**. מה טעם הדבר?

ת ש ו ב ה : (א"ש): פְּרוֹתֵיהֶם של מינים אחדים של האֵלֶה היו נאכלים בארצנו, והם מכונים במקרא **בוטנים** (רש"י לבראשית מ"ג י"א: פישטציאש). פְּרוֹתֵיו של מין אחד, האֵלֶה האמיתית, מן הסתם הַבוֹטְנָה שבמשנה, חביבים עד היום. הם מתאפיינים בקליפתם הקשה העשויה שתי קשוות דמויות צָדָף, ומכונים בפי העם בשם הערבי פֶּסְתֵק שאמי או פֶּסְתֵק חֲלָבִי. בתקופת התלמוד שאלה העברית את שמו הינוני של הפרי, פיסטאקיון, בצורות שונות, ואף לערבית התגלגל השם כפֶּסְתֵק או פֶּסְתֵק¹.

בתקופה החדשה קיבל העולם הישן מהעולם החדש את אגוזי-האדמה, צמח מסדרת הקטניות המבשיל את פְּרוֹתֵיו בתוך האדמה. בכמה לשונות נהגו רבים לכנות את פרי האדמה החדש בעל הקליפה הקשה בשמו של פרי האֵלֶה, על אף הריחוק

1. כחלק מתופעה פֶּוֹנֵטִית כללית אפשר למצוא בלהגים השונים [i]

תמורת [u].

הבוטאני שביניהם². מגורל זה לא נחלצה גם העברית, ועד היום
בפי העם משמש השם בוטנים לאגוזי-האדמה, שלא כמשמעו
המקורי של השם.

כשבא ועד הלשון לקבוע את שמותיהם של הצמחים
(ילקוט הצמחים, תר"ץ), שמר לבוטנים את הוראתם המקורית
ולפרי האדמה קרא אגוזי-אדמה על פי-הלעז (גרמנית: Erdnuß,
רוסית: земляной орех, ואף באנגלית מוכר ground nuts
לצד peanuts).

אבל ב"מונחי האפייה" (זיכרונות האקדמיה, פרך ג'ד',
תשט"ז-תשי"ז) נמצא לצד "אַגוֹזִי-אַדְמָה" שם נוסף,
"בְּטָנִי-אַדְמָה". כיון שלא מצאתי כל הנמקה לתוספת הזאת,
אפשר רק לשער שיש כאן ניסיון התפשרות עם הנוהג בדיבור,
ואולי מצאו תימוכין בשם הצרפתי pistache de terre.

2. רבים מן הדוברים רוסית מכנים בשם פֵּיסְטָאשְקָה, השמור במקורות
ה"רשמיים" לפרי האלה, את אגוזי-האדמה. עדות פתובה לשימוש זה
מצאתי רק במילוניו הרוסי-עברי של יחזקאל קרן ובמילוני היידיש בערך
"פֵּיסְטָאשְקָה". גם מילוני הערבית מציינים בערך "פסתק" את פרי האלה
ואילו דוברי ערבית רבים מכנים בשם זה את אגוזי-האדמה, ולכן מציינים את
פרי האלה בתארים 'סורי/דמשקאי' או 'חלבאי'.

לזכר דב ירדן ז"ל

יזכר לטוב החכם ד"ר דב ירדן, הזכור לקוראי "לשוננו לעם" במאמריו הרבים, בשנות ה'תש"ז–ה'תשל"ה. עיקר עניינם — ביטויים וצירופים שגורים בלשוננו ומקורם בלשון קדמונים. ד"ר ירדן המנוח קנה לו שם בהיותו אחד מאנשי צות העריכה של הפרכים האחרונים של מילון אליעזר בן-יהודה בראשותו של פרופ' טור-סיני ז"ל. נספה בתאונת דרכים ביום כ"ה באלול התשמ"ו.